

Ćamil Sijarić

KAKAV JE TO GRAD

SARAJEVO – kakav je to grad? – pitali su nekog čovjeka u njegovom mjestu pošto se vratio iz Sarajeva, a on im odgovorio: To vam je jedna dugačka kuća na kat sa puno prozora redom, i iza svakog prozora djevojka – sjedi tu i pjeva. To im je kuća u kojoj im djevojke ispjevavaju pjesme za cijelu Bosnu, i sve pjesme, ma gdje se pjevale, iz one su kuće u Sarajevu. Ja sam cijelo vrijeme prestajao pod njenim prozorima, i slušajući one djevojke i zaboravio zbog čega sam došao u Sarajevo. One tu ostaju po cio dan, i pjesmu prekidaju samo dokle ručaju – a kad ručaju opet sjednu na svoja mjesta i odozgo, kroz prozor, daju svijetu gotove pjesme.

Odozgo – kroz prozor, ovaj je grad uvijek davao onima koji su mu dolazili nešto osobeno svoje: pjesmu za uho, sliku za oko, male puške i tanke sablje za junake, haru i lahur iz Lahora za trgovce, ahare za konje i hanove za goste, pametan divan za pametne i lud divan za divanije, srmu, gajtan i čohu za bogate, i abu, bez i vražju kožu za siromašne, za konjanika “pafte” a za konja “rahte”, i eto to je jedno – iz davnih dana, i s jedne strane gledano Sarajevo, ono koje nikad nije imalo samo jedno svoje lice, samo jednu svoju sliku, i samo jednu svoju dušu, nego bezbroj i lica, i slika, i prilika, i vidika, i duše toliko koliko je neko sam umio da mu priđe i čita ga izbliza, onako kao što se čita knjiga.

A Sarajevo i jeste kao knjiga, i ispisano je i murećefom i tin-

tom, i ištampano štamparijom, i kada bi uistinu to bila knjiga, ona bi bila ukoričena koricama od srebra izrađenim rukama sarajevskih kujundžija; a kad bi odnekud bilo pjesma, ona bi bila ispjevana iz grla onih djevojaka iza prozora – kako se to nekom učinilo za te djevojke.

U Sarajevu se uvijek nešto nekom činilo i pričinjalo – pa je neko vidio samo njegove ljepote u proljeće, neko samo njegov Trebević, neko samo česme i na njima ibrike, neko Ćumuriju crnu od ćumura, a neko se čudom začudio: “Dunjaluče, golem ti si, Sarajevo, sejir ti si, Baščaršijo, gani ti si, Ćemalušo, duga ti si, Latinluče, ravan ti si, Tašlihanu, širok ti si, lijepa Maro, lijepa ti si!”

A od svega toga – jedan fenjerdžija vidio je samo svoje fenjere. Palio ih je po sarajevskim sokacima cijelog vijeka, i možda i sam pjevao: “Kad mahale fenjere zapale...” Naslijedio je nekog svog bližnjeg u selu Donja Dolina kod Banske Gradiške, i takoreći preko noć taj sarajevski, mahalski, fenjerski siromašak postao bogat; to jest: iz svojih fenjera, kao u snu, našao se na velikom imanju, sa stadima ovaca, dželepima goveda i ergelama konja, i na sve to odmahnuo rukom. Šta će mi to kad nema fenjera – i vratio se u Sarajevo da ih pali. I kad bi Sarajevo bilo opisano onako kakvo je bilo i kakvi su bili njegovi ljudi, iz tih opisa pod sjajem fenjera onog fenjerdžije pročitali bismo ovakve slike: U čizmaru cio red čizama, i sve su jednake. Mušterija pita za jedne i dobija cijenu, pita za druge i dobija manju cijenu – i pita zašto je manja kad su čizme jednake. – Nisu jednake, u tim što su za jednu paru jevtinije kalfi se kad ih je šio prekinuo jedan konac, a kod drugih se nije kidao,

pa su zato jevtinije; ne zapitkuj tu dokon, nego ako hoćeš kupi, ako nećeš kao i da hoćeš, bio je odgovor čizmedžije.

Pročitalo bi se pod fenjerom onog fenjerdžije i ovo iz starog Sarajeva: Trgovci pravoslavni i katolici išli su zajedno sa trgovcima muslimanima u Carigrad i tamo odnosili kožne proizvode; išli su zajedno radi sigurnosti, jer put je uvijek bio nesiguran, i išli su u karavani – a ponekad i sa po dvjesto konja; polazak je bio od Kozje Ćuprije gdje bi jedni druge sačekali, zajedno jeli, sa svojima se pozdravili, i krenuli na dalek put. Pa će jedan trgovac pravoslavni zamoliti jednog iz karavane da mu od brata Mihajla, koji u Carigradu drži kožarski dućan, donese toliko i toliko dukata. Ovaj eto i učinio – primio je dukate od Mihajla, i karavane eto natrag, na putu kroz Bugarsku, gdje u jednom selu zanoći. Noću se konji poplaše, pokidaju se iz konopaca i rasture – i konja onoga što je nosio dukate nigdje i nikako nema, a na njemu su bisage, i u bisagama dukati. Ostao je iza karavane da po selima traži konja, a njegovi drugovi nastavili dalje. Stigli su u Sarajevo i onome trgovcu kazali da se – na žalost ne nada dukatima od svoga brata, jer su mu propali u Bugarskoj. A nedjelju dana kasnije eto i onog nesrećnog stradalnika, i evo njegovih riječi trgovcu: Brata sam ti našao, i dukate sam od njega primio, i srećom tvojom zašio sam ih u džemadan, a nisam ih turio u bisage, pa ti ih evo – a moji su propali s bisagama.

Pod onim fenjerom onog fenjerdžije mogla bi se vidjeti i ova kva slika starog Sarajeva: Uz englesku blokadu Francuske egipatski pamuk za Francusku išao je kroz Sarajevo – a njegov put na-

Bilo jednom u Odjeku...

zvan je “pamučni put”, jer se preko Bosne bijelio kao preko neba Kumova slama. Tim povodom je iz Travnika u Sarajevo pošao francuski konzul – a prije njega stigao glas: da konzul vodi vojsku i da će da napadne Sarajevo. Sarajevo se zbog toga zatvorilo, i konzula čekalo s rukama na sablji. Ali kad su Sarajlije vidjele da je posjeta prijateljska, evo kako su ispratili gosta: svud redom duž sokaka kojima je Francuz prolazio iznijeli su i postavili džezve sa kafom i fildžanima i gosta nudili: izvoli, popij.

Ali Sarajevo je jedna duboka dubina i visoka visina i nema fenjera, i nema riječi, i nema boje i kista, i nema ništa – sem, može biti, sevdaha, ljubavnog sna, zanesenosti zanesenih, izgubljenosti izgubljenih – što bi moglo da dotakne njegovu visinu i dubinu, tajnu njegovu i tamninu, ćud, huju i narav čudnu, a najmanje od svega njegovu čaroliju koja ga čini ovakvim i onakvim, takvim i takvim, – kako za koga, i kako kad.

Ima u njemu jedno mjesto koje se zove Alifakovac. Ime je došlo od nekakvog malog Alije – jer “ufak” na turskom znači mali, pa je i grob toga malog Alije – Alifaka na Alifakovcu mali. A groblje je tamo inače i veliko i neobično – takvo kakvo zapadnjak na Zapadu nije vidio – a ono je ipak na Zapadu; i eto slike koja čeka na boju i kist. Dolje više Vrbanje groblje je sefardsko – a Sefard znači zapadna zemlja, i u toj zapadnoj zemlji Andaluzija je, Kordova, Manzanares i Gvadalajara – i iz njih, ovdje u Sarajevu, iznad Vrbanje a pod Trebevićem, pod poleglim sefardskim grobnim spomenicima, leže pjesme romanse za Španijom: “Da mi je tinte koliko je mora, a papira koliko je neba, pa ja ni tada, o Palomba, ne bih mogla iskazati

svoj bol.” Ime Trebević došlo je od “trebe” a to znači sofere; postavljene su nekad bogovima i na njima polagane žrtve. I Sarajevo je uvijek bilo jedna velika sofrina za ljude koji su dolazili da tu žive i rade – pa će ovdje dolaziti i sa istoka i sa zapada, i na zapadu ovoga grada naći će groblje njegovih stanovnika drukčije od dva prva: sa cvijećem, sa slikama u mramorima, s imenima i sa godinama, i eto slike za slikara, i eto slike Sarajeva – eto jedne tačke ovdje u Evropi koja je ujedno i Istok i Zapad, koja je Bosna sa svim što Bosna jeste, a “Bosna je jedna kuća i kula sa dubokim podzemljem i visokim nadzemljem, sa toliko svojih katova koliko je u njenoj istoriji listova – i peti se uz te katove znači vidjeti sa njih vremena, i vidjeti u njima Sarajevo. Šta je ko i šta je sve ovdje vidio to niko ne zna – zna se tek nešto malo iz zapisanog, i tek nešto malo iz naslikanog, i može biti ponajviše iz opjevanog, jer Sarajevo je grad za pjesmu i grad od ponosa – prkosan delija prema sultanu, krvavi ratnik prema cesaru, a inače, u miru, jedan bolan esnaflija koji puca od derta i dermana i jedva čeka akšam-mrak, kojem govori: “Akšam-mrača, moj prvi rođače” I sve to uradi u svome esnafu uradio je kroz mrak sevdaha, a što se uradi u takvom stanju čudesnim biva! Otud je valjda i mogao – na sabljama koje je kovao, izvoditi slike živih lavova i davati im nemoguć privid: da ti lavovi na sablji igraju! Držeći te sablje u ruci – gotovo uvijek, on je i mogao onako da pjeva: “Bojičiću, bojiš li se boga? – Boga malo a cara nimalo, a vezira ko dorata moga.” Ali je umio i bolno da pjeva, a najbolnije onda kad ga kuga mori: “Sarajevo, što si potavnjelo? Ili te je vatra pogorjela, ili te je kuga pomo-

mila, il Miljacka voda poplavila? – Da je mene vatra pogorjela, b'jele bi mi dvore ponovila, da je mene voda poplavila, barem bi mi oprala sokake; već je mene kuga pomorila, pomorila i staro i mlado, rastavila i milo i drago; od kuća se zatvorile vrata, uz pragove pođe mahovina, strehe kaplju a imaju za kim, kugo pusta da te bog ubije!”

Taj stari građanin Sarajevo umio je i da se čudu začudi kao da je kakvo malo dijete. Dovede ovdje neki Egipćanin noja – pticu kakvu Sarajevo dotad nije vidjelo, i cijelo se sleglo da je vidi. Stiže stotinu deva iz Azije pod tovarima, i ono se opet sleže da vidi deve. Dodoše odnekud pelivani, i cijelo dođe da ih vidi – ali kadija to zabrani, i pelivani odoše u Visoko, ali za njima odoše i Sarajlije.

I umjelo je grdno da se naljutiti. Dođe Omer-paša Latas i zaprijeti Sarajlijama: Ako ne primite sultanske reforme, ako ne uđete u kasarne i ne vježbate vojnu obuku obadvije ću vam noge u jednu čizmu udjenuti i tako vas, na jednoj nozi i u jednoj čizmi, natjerati da liježete i ustajete – i oni i to odbiše. A čovjeka koji je prvi na svoju glavu stavio fes – zatrpashe kamenjem, zajedno i s fesom, i odoše: “Svaki ode u svoju krajinu, barut tući i olovo liti, pa na carsku vojsku udariti.”

A pred napad Austrije zajedno će reći svi njegovi građani, bez razlike na vjeru: “Svi mi velimo, Hadžija, ginuti se mora, jali danas junački, jali sutra kad uljegne Švabo u našu zemlju i veže nam gajtan oko vrata pa steže godinu, dvije i tri dok nam dušu ne išćera. Znamo mi da od naše smrti nema fajde narodu, ali neka Jevropa zna da smo i mi narod i da nismo njena prčija kojom će ona podmirivati svoje kusure.” Imaju dvije stope na oba-

li Miljacke – okrenute su jednom budućem caru, i car je pred njima pao; padalo je sve što je ovamo na silu dolazilo, a primano sve – što je na ljubav dolazilo. A dolazilo ih je mnogo i na sejir, na čudo – na divljenje: otkud tu Istok na Zapadu, otkud taj šav dva suprotna svijeta, i šta je to kakav je to grad i kakav je to čovjek, i kakav je to mrak i otkud u njemu one svijetle stope kraj Miljacke! Dolazili su “kuferariši”, lihvari, slikari, trgovački putnici i špijuni, silni, bogati i prosjaci, i ko sve jest, i ko sve nije; nije onaj ko nije stigao. I ovdje smo danas zato: da vidimo šta su to u Sarajevu mogli da vide, i šta su vidjeli – slikari, oni strani i ovi naši; ljudi koji su nam bojom i kistom ispričali priču o vremenu koje je davno prošlo, o mahalama, o ćuprijama, o strehama; o vodama i mlinovima, o Hridu i Hrvatinu, o ačžama i ćepencima, o svemu onome čega više nema, ili ga ima ali je drugačije. Danas će nam se približiti jedno staro Sarajevo – ono koje je slika spasla od zaborava, ili ga spasava još i danas – jer vrijeme – i ljudi u njemu, i sve što se vidi, i sve što se ne vidi, tone nekud – ide dalje, i pogled natrag potreban je da bi se vidjelo gdje se nekad bilo – kud se ide dalje i dokle se stiglo. I ako su izložbe slika ujedno i izložbe vremena, onda uđimo u jedno prošlo vrijeme – i vidimo u njemu Sarajevo.

*) Muzej grada Sarajeva otvorio je izložbu pejzaža starog Sarajeva stranih i naših slikara, kojim povodom je Čamil Sijarić govorio o moralnim i drugim odlikama starih Sarajlija – čiju riječ, zbog izvjesnih zanimljivih zapažanja, donosimo u cijelosti.

(1969.)

Juraj Najdhart

PRAVO NA VIDIK

POZNATO JE DA je u Bosni i Hercegovini od davnina bio vrlo razvijen kult Prava na vidik (prema Pospišilu). Kada bi neki domaćin na padini izgradio kuću, njegov komšija nije mogao graditi svoju kuću bilo kako, naprotiv, morao je voditi računa da starosjediocu ne zakloni pogled u dolinu. To stečeno pravo, taj nepisani zakon su svi građani poštovali. Upravo ovaj fenomen zajedništva doveo je do jednog tako harmoničnog grada-školkje, kakvo je bilo Sarajevo. I to na temelju svjetsnog horizontalnog i vertikalnog izmicanja kuće – kući. Nešto slično kao kad izmičemo glavu glavi, kada nešto posmatramo u dolini.

Stepenasta izgradnja porodičnih kuća na dva boja, sa orgijastičnom igrom doksata (slika gore: stambeno naselje na Alifakovcu u Sarajevu) dobila je kroz 5 stoljeća svoje građansko pravo.

Doksat, narodski rečeno čoše, je onaj istureni dio kuće na dvije do tri slobodne strane, postao je simbol okupljanja, za razliku od kubeta, simbola masovnog okupljanja. Upravo taj kontrast kubičnih i sferičnih arhitektonskih oblika dao je Sarajevu specifičnu draž jednog humanog grada. Možda u toj činjenici i leži porijeklo kubizma.

Doksat dobiva svoj pravi smisao tek poznatom izrekom: “da mi se razgali, gledajući u svijet”. Nije

isključeno da je doksat u svom početku razvoja, kao i kula, imao svoj strateški značaj, da bi pristup neprijatelja kući bio što pregledniji. U nekim našim ostvarenjima novijeg datuma vidimo kako motiv doksata, zbog nepoznavanja njegovog osnovnog smisla, sve više degenerira. Zatvaranjem bočnih strana, iz nekih tobožnjih pseudoestetskih razloga, zaboravlja se pravo na vidik i sunce. Upravo ono zbog čega je i nastalo.

U feudalno doba, svaki imućniji feudalac imao je u svojoj prostranoj bašti dovoljno mjesta za lođu – hladnjak. Evolucijom građanskih prava kuće su zbijene, a lođa je doživjela svoju transformaciju i prilijepljena je na čošak kuće. I tako se formirao sukcesivno sve više dnevni boravak sa musaderom, sećijom i obligatnim ćilimom. I najsiromašnija kuća imala je sve arhitektonske elemente kao i bogata, iako u manjem opsegu. Uzrečica “ništa mimo svijeta”, postojala je kao kredo svijeta građana. Upravo ova etička disciplina dala je tako skladne urbanističke strukture.

Pouka: Konju dajemo ormu da ne vidi niti lijevo, niti desno. Zašto to tako često činimo i sa čovjekom u takozvanim savremenim doksatima.

(1974.)

Juraj Najdhart

KAMENE GLAVE

Poznato je da je renomirani francuski književnik Žan Kasu bio impresioniran kada je u Sarajevu ugledao groblje na Alifakovcu. Uostalom, to potvrđuju i njegove riječi: "Najljepše na svijetu".

Ovaj put ograničujemo se na jednu drugu anegdodu. Davno prije rata, za vrijeme boravka u Sarajevu, profesor Arhitektonskog fakulteta u Ljubljani Jozef Plečnik šetajući jedne večeri naišao je na muslimansko groblje. Gledajući tako, u polumraku, te nišane, pričinilo mu se kao da gleda skupinu ljudi koji se međusobno klanjaju i pozdravljaju. I zaista, kada te nišane izbliza pogledamo, oni stvarno imaju glavu, vrat i trup. To mi jedno pomaže da potkrijepim svoju raniju tezu o porodičnosti oblika. Kao da se radi o jednoj većoj porodici sa djecom. Glava se glavi izmiče prema poznatoj uzrečici: "i mrtvi su znatiželjni".

Većina naših novih, ubitačno dosadnih, groblja savremene civilizacije predstavlja suprotnost

ovim pejzažnim rješenjima, u kojima nadgrobni spomenici rastu iz travnjaka kao neke biljke.

Ušorenost centralnog groblja u Parizu, sa svojim monumentalnim i pretencioznim mauzolejima, je antipod u shvaćanju ovih skromnih i humanih groblja. U ovom slučaju se radi o sasvim drugom duhovnom pristupu. Poznati engleski skulptor Henri Mur je najbliži ovakvom pristupu.

Kao što su do sada registrirane sve nekropole stećaka, tako bi trebalo izraditi i studije ostalih groblja u Bosni i Hercegovini. U borbi za opstanak, svaka vjertska skupina se trudila da se i na kulturnom polju izrazi, odnosno dokaže. I tako je nastala jedinstvena kolekcija veleljepnih zdanja: kamene glave muslimanskih groblja, krstače kršćanskih groblja, kamene školjke jevrejskih groblja i kameni spavači bogumilskih nekropola. I na kraju, gledajući ove skromne kvalitete, pitamo se da li naši spomenici danas moraju biti uvijek tako glomazni.

Pouka: Naši spomenici pretežno postaju sve veći, a sve manji po sadržaju.

(1974.)

Momo Kapor

SARAJEVO

Što sam stariji za mene taj grad sve više znači. No, gradovi se, me njaju, baš kao i ljudi. Ne tako davno, prolazeći od Bašćarsije do Koševa nisam prestajao da pozdravljam poznanike i prijatelje. Moje današnje šetnje kroz Sarajevo liče pomalo na istraživanje prošlosti: tu pod ovim satom koji se nekad zvao Kopelmanov, moj prijatelj Sead čekao je djevojku; pred ovim vratima bivše Sloge osluški-vali smo zvuk saksofona i čeznuli da se uvučemo unutra; ovuda je šetao moj pokojni prijatelj Vlado Balvanović i žustro izlagao svoje filmske planove, u foajeu pozorišta bilo je mladih lepotica i mojih vršnjaka, koji su tada imali onaj neponovljivi gladni sjaj u očima. Bili smo gladni sveta i čeznuli da ga osvojimo. Ta školjka iz koje smo potekli, to vreme o kome govorim i koje me zaokuplja, lepše je i dragocenije od docnijih uspeha. Zbog toga volim Sarajevo, a verovatno i zbog toga što sam u njemu rođen, a kao što je poznato mesta rođenja i roditelje ne možemo da biramo – njih dobijamo na poklon.

(1975.)

Meša Selimović

CINIK

(Fragment
iz neobjavljanog rukopisa)

SAMO DVADESET I PET godina je prošlo otada, a sve liči na pristoriju, na lijep i naivan mit, na drevnu mladost svega što tek počinje.

Najčudnije je što smo tek izašli iz rata, a nismo stigli da se razočaramo niušta, nismo nosili u duši dublje traume, možda zato što smo ratovali kivni na strašnu neprijateljevu surovost, bez poštovanja za njegovu silu, čiju smo ogromnost sagledali tek kad je savladana, važni sami sebi kao da smo sami ratovali na svijetu, bez straha za svoj život, kako to samo mladost može. A možda i zato što je naše oduševljenje često bilo slijepo i neosjetljivo za mnoge ratne strahote.

Okupljali smo se u Prizrenskoj ulici, broj 9, u jednosobnom sirotinjskom stanu bivšeg nastojnika koji je, zbog nečega, pobjegao s Nijemcima. Bilo je čudno šta je to mogao zgriješiti čovjek koji je živio u ovakvoj rupi, sa ovo malo sirotinjskih stvari, i kako nije mogao bolje naplatiti svoj grijeh.

Među mnogima koji su dolazili, obično uveče, trojica gotovo nikad nisu izostala: ogromni Žiža, visok, širokih ramena, velike glave, dobrodušan i stidljiv; učtivi Nidža, seljače koje je bilo komesar bataljona i sad je išao u političku školu, i crnomanjasti glavati Dragan, prije rata student filozofije, u ratu politički komesar čete, sad član

opštinskog komiteta. O njima je pametni Milan Majstorović rekao da su se nekako zamijenili: seljače Nidža je iz rata izašao kao gospodin koji već mnogo stvari zna, Dragan, sin predratnog advokata, student filozofije, velegradski gospodičić, izišao je iz rata kao pravi seljak, sa seljačkim rječnikom, bez seljačkog znanja koje nije naučio, a bez znanja o onome što je učio ali je sve zaboravio.

U Prizrenskoj 9 stanovao je Milan Majstorović, student, jedini iz naše družine koji nije ratovao, neobičan mladić, jedini cinik među nama, neobično pаметan i obrazovan, mada nam nikaako nije bilo jasno kako je moguće da bude toliko obaviješten o svemu, kad ga niko nije mogao vidjeti da radi. Poslije smo posumnjali da krišom donosi knjige u stan i čita noću. Zato se budio kasno, sa teškim plavim podočnjacima.

Teško je reći zašto je baš on bio središnja tačka našeg kruga. Možda zato što je bio duhovit, svjež, bez kompleksa što nije bio u revoluciji, čak i nadmoćan nad nama radi toga, prijatno drzak, rječit na način koji nas je zaprepastavao, neopterećen našim šturim rječnikom i ukalupljenim shvatanjima, u kojima smo uvijek težili konačnoj formuli. Marka je poznavao mnogo bolje nego mi, i lako nas satjerivao u tjesnac. Ali ga nismo smatrali neprijateljem, preko toga ne bismo mogli preći.

Nije imao mnogo skrupula, bar ne naših. Naročito u pogledu žena. Dok smo mi, bez obzira šta smo mislili, bili stidljivi i ukočeni pred ženama, on ih je nečim fascinirao. A nije bio lijep, prije bi se moglo reći da je ružan, naročito na prvi pogled, žgoljav, sitna lica, malih očiju; ali čim bi počeo da govori, postajao bi nekako krupniji,

ljepši, dopadljiviji. Možda je zato i govorio neprestano.

To veče se razgovaralo o posljednjoj žalosnoj komediji koju je u ovoj sobi odigrao neki oper-ski bas zbog svoje žene, prijeteći da će ga ubiti ali je iznenada počeo da plače.

- Zašto dozvoljavate sebi da budete smiješni, gospodine! – rekao mu je Milan mirno.

Sad smo uzaludno pokušavali da ga ubijedimo kako je nepodnošljivo ciničan.

Tada je ušla Jelena.

Zastala je, pogledala tobože iznenađeno po svima nama i vedro se osmijehnula. Da li i drugi, da li i sada, primaju taj njen smiješak kao poklon? Da li svi?

Odakle ona ovdje? Ipak je suviše neobično. Da li ove žene privlači skandal za koji čuju?

Ispalo je da se njih dvoje poznaju. Zaista čudno.

- Ipak sam pronašla vaš brlog – obratila se domaćinu. – Prilično boemski.

Majstorović joj je prišao i galantno poljubio ruku:

- Recite slobodno: prljavo. Nismo osjetljivi.

- Naročito on – dodao je Žiža.

Majstorović ga je pogledao.

- Gdje da vas smjestim, gospo, dozvolite da vas nazovem tim starim nazivom koji mi se neobično sviđa. Gdje da vas smjestim u ovom brlogu, kako tačno rekoste, a da ne uprljate svoje lijepo dupe? Zamislite, upravo pred vaš dolazak govorili smo o vašem mužu.

- Lijepo ili ružno?

- Ko govori o rukovodiocima ružno? Bar što se mene tiče. A šta je Žiži? Pogledajte ovog gorostasa, sa strašnim rukama i ogromnim nogama za koje ne može da nađe cipele. Zacrvenio se kao

bulka. Eto, sad još više! Šta ti je, čovječe! Mora da sam rekao nešto nespretno.

- Znaš ti dobro šta si rekao.

Žižini obrazi, bucmasti, s kožom čistom i glatkom kao na djetinjoj stražnjici, zaista su se crvenjeli kao safijan, a plave nevine oči su se obarale zemlji. Bio je nespretnan, smiješan i drag.

Milan ga je namjerno doveo u ovu situaciju, i sad je uživao, tobože čudeći se.

Jelena ga je gledala sa zanimanjem.

- Upoznajte se – rekao je Milan sa smiješkom. – Ili još bolje, ja ću ih predstaviti.

Nidža se nasmijao:

- Radije nemoj. Učinićemo to sami. On bi iskoristio ovu priliku da izvede predstavu i da nas učini smiješnim. Meni to ne smeta, ali nećemo da mu pružimo to zadovoljstvo.

- Sve vas znam iz njegovih priča.

- Na zdravlje!

- Čula sam sve najbolje.

- Nisam vam valjda mogao reći istinu – iscerio se Milan.

Srdačno se rukovala sa svakim, za svakog našla lijepu riječ, šalila se, smijala, preobrazila ovaj prljavi prostor svojom srdačnošću, jednostavnošću, ljepotom, u nešto prino i toplo, izmijenila nas toliko da gotovo nisam vjerovao svojim očima: svi su se smiješili blaženo i prilično glupo, svi su birali riječi, izostavljajući psovke, zbog čega su u rečenicama nastajale čudne praznine.

(1972.)

Vlado Jokanović

O BOŠNJAŠTVU

Danas kada se zauvijek opraštamo s tobom sigurno znamo da će naše aule još dugo pamtili tu ponosnu, uspravnu figuru i snažni glas čovjeka, koji je uvijek znao svojom lucidnom mišlju i enciklopedijskim znanjem da probudi naučni interes i žeđ za znanjem kod mladih pokoljenja – budućih pravnika. A svojim entuzijazmom i plemenitošću uspijevao da zapali najskrivene mladalačke težnje za pravdom, istinom i slobodom. To je mogao postići samo čovjek za koga su svi ti ideali bili dio njegovog najintimnijeg bića, njegovog dubokog naučnog saznanja i ubjeđenja, i zato u tvojim strasnim govorima ti ideali nikada nisu dobivali prizvuk prazne riječi ili šuplje fraze. Mladost te je zato nezizmerno voljela.

(Iz oproštajnog govora
dr Besima Ibrahimpašića)

POJAVA BOŠNJAŠTVA,¹ odnosno formiranje zajednice pod tim imenom, koja je izgradila u Bosni i Hercegovini svoje posebne veze ekonomskog, političkog i kulturnog karaktera, i svoj posebni interes i ideologiju, koja je izražavala i ujedinjavala članove te zajednice, pada u epohu feudalizma i nosi karakteristike te epohe. Ova zajednica je nastala povezivanjem i međusobnim prožimanjem više društvenih procesa na jednom teritoriju kroz nekoliko vijekova, gdje su jedni procesi bili temeljnog značaja, a drugi su nadolazili. Odnosno stvarani su kao nužni dodatak da bi se glavni procesi što uspješnije i što lakše vršili. Tako se izgradila svijest koja je učvrstila solidarnost članova ove zajednice, a

to je bila svijest o zajedničkom interesu članova zajednice, svijest o svojoj zajednici kao jednoj cjelini i odnosu te cjeline u okviru Carstva prema samom tome Carstvu kao okviru i većoj cjelini. Feudalni karakter veza te zajednice kulminirao je u vrijeme kada je Centralna vlast kao širi okvir, radi interesa Carstva, ugrozila interese ove uže zajednice. U tom sukobu bošnjaštvo je pretrpjelo poraz i izgubivši komponentu vršenja vlasti, kao jednu od osnovnih procesa, ono se transformira, odnosno konačno se adaptira u zajednicu koja se održava pomoću razvijene solidarnosti članova, a koja se subjektivno ukazuje nužnom radi odbrane u novim istorijskim prilikama. Te nove prilike sastoje se u nacionalnim pokretima srpstva i hrvatstva. Sad Centralna vlast sama pokušava da stvori bosansku naciju sa rukovodećim muslimanskim elementom prožetim turkofilstvom. Kasnije austro-ugarska okupatorska vlast pokušava, takođe, da nastavi sa bošnjaštvom, no uzalud, jer je sam hod istorije svakodnevno oduzimao podlogu egzistencije takvom bošnjaštvu. Prema ovom što smo rekli, proizlazila da je bošnjaštvo kao etnički individualitet, što će reći niži razvojni stepen od nacionalnog individualiteta, bio pojava karakteristična za feudalno društvo sa specifičnostima koje su se odnosile na Bosnu, i feudalna kategorija nije bila u mogućnosti da se dalje razvija i transformiše u fenomen koji odgovara buržoaskoj epohi. Ono je sve do naših dana predstavljalo jednu degenerisanu pojavu kojoj nedostaju uslovi za logički razvitak u ondašnjoj našoj stvarnosti. Ali postojale su izvjesne slabije snage koje nisu potpuno napuštale ideju bošnjaštva, nego su je samo u

kontemplacijama – transformiranu i prilagođenu savremenom životu – održavale...

... Pojam “Muslimanski narod” Bosne i Hercegovine je blizak i može da zamijeni naziv Bošnjani ili Bosanci. Ovo bošnjaštvo izgleda nešto drukčije od ranijeg bošnjaštva, jer dopušta opredjeljenje pojedincima u smislu srpske ili hrvatske nacionalnosti, nasuprot ranijem bošnjaštvu koje je upravo imalo zadatak ne samo da onemogućiti muslimanima nacionalno opredjeljivanje u smislu srpstva ili hrvatstva, nego, primarno, da i hrišćansko srpstvo i hrvatstvo uključi u bosansku naciju. Sad, muslimanska etnička zajednica u političkom životu još dosljednije nego ranije uzima ulogu defanzivnog stava prema rasplamsalom nacionalizmu u jugoslavenskoj kraljevini i vidi svoju zaštitu u svom religioznom ruhu, slično stavu (više po sadržini nego po formi) pripadnika srpsko-pravoslavne i katoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turaka, koji su pod plaštom religije i okriljem crkve čuvali i kultivirali svoje etničke i nacionalne posebnosti i individualitete. Crkva im je bila ne samo vođ u vjerskim stvarima, nego također okvir i plašt, sa čijom pomoći se organizovao i čuvao cjelokupni društveni život u političkom, prosvjetnom i kulturnom smislu. U tome leži smisao borbe za vjersku i crkvenoškolsku autonomiju, kako pod Turcima tako i pod Austrijom. Muslimani su već pod Austro-Ugarskom pošli istim putem. Zato im nije bilo nimalo teško da se snađu i da za svoju političku organizaciju (JMO) uzmu vjersko ime, uz napomenu, da to nije vjerska organizacija nego politička, ali usljed plemenske (recte nationale) neopredijeljenosti mu-

slimana da je uzet vjerski naziv uz atribut “jugoslavenska”, čime se hoće da naglasi etnička bliskost sa Srbima i Hrvatima, samo da je potrebno da to pojedinci shvate i da se prema svom ukusu opredijele kao Srbi i Hrvati, kadli-tadli-nikadli. A u praktičnoj aktivnoj politici vođstvo ove muslimanske organizacije u bivšoj kraljevini Jugoslaviji pristajalo je, uz manje ili veće koncesije, da pomaže hegemonističku politiku srpske buržoazije, pa je ulazilo u vladu uz usmene isprike “mi smo pri vladi a ne u vladi”. Koncesije su se sastojale u prvom redu u što boljoj naplati odšteta za feudalne posjede oduzete begovatu agrarnom reformom, a onda u čisto individualnim koristima, službenicima i slično, jer široke muslimanske narodne mase su se stvarno s pravom osjećale zapostavljenima.

U našoj današnjoj naučnoj publicistici stoji se uglavnom na gledištu da je se u Bosni i Hercegovini izgradila jedna etnička zajednica koja obuhvata muslimanski elemenat u Bosni, a koja, usljed ekonomske nerazvijenosti Bosne i Hercegovine u vrijeme pojave nacije do polovine XIX vijeka, kao i usljed moćnog uticaja islama, nije mogla da preraste u naciju. U isto vrijeme ne ističe da su srpske i hrvatske nase u Bosni i Hercegovini izgradile svoju srpsku, odnosno hrvatsku naciju, što će reći da su te etničke cjeline prerasle u jedan viši stepen zajednica nego što je to bio slučaj sa muslimanima koji po svojoj strukturi nisu imali dovoljno mjesta za građansku i radničku klasu, koje bi jedino mogle biti nosioci nacionalnog pokreta i borbe protiv feudalizma. Postavlja se pitanje kako se to dogodilo da se na istom teritoriju, u istim društveno-ekonomskim uslovima, pod istom

političkom vlašću, moglo dogoditi da etničke zajednice Srba i Hrvata, koje su se razvijale pod plaštom religioznih konfesija, prerastru u naciju, a muslimani koji su bili povlašćena etnička zajednica, čiji je begovat držao lokalnu vlast u svojim rukama i koji su činili većinu stanovništva u gradovima, nisu izgradili svoju naciju, odnosno nisu prerasli u nacionalnu zajednicu sve do naših dana...

...Prihvatljivo je glediti da ni srpska ni hrvatska zajednica u Bosni (hrišćani i kršćani) nemaju karakter nacija sve do polovine XIX vijeka, nego su to etničke zajednice koje su bile dio ekonomskog poretka u kojima su živjeli, i njihove ideologije su izražavale taj poredak onako kako su ga vidjele i doživljavale svaka od njih iz položaja i ugla njihove egzistencije. Seoske mase ovih nacija većinom svojom živjele su u velikoj bijedi i zaostalosti. Građanstvo njihovo, pak, naročito srpsko, posjedovalo je – manjim dijelom – znatan trgovački kapital, a viškove je djelomično ulagalo u sitne zemljoposjede i čitluke, a većim dijelom to je bilo sitno građanstvo. Ovo građanstvo odnosilo se, naročito ono bogatije, oportunistički prema vlasti, dok bosansko selo – iako u pogledu nacionalne svijesti vrlo slabo razvijeno – diže ustanak, ili, gdje to nije moguće, sa ustanicima duboko saosjeća, shvatajući ustanak kao agrarnu revoluciju koja će ih osloboditi neizdržive feudalne eksploatacije. Ono je svojim materijalnim položajem bilo gonjeno na ustanak. Ovo srpsko stanovništvo, koje je nazivano i Hrišćanima i Pravoslavcima i Vlasima i Srbima sve do polovine XIX v. živi pod isključivim vođstvom Srpsko-pravoslavne crkve, koja se konstituisala još u srpskoj državi Nemanjića i

Bilo jednom u Odjeku...

postala stub Srpske države. Ona je i poslije propasti Srpske države čuvala, u izvjesnom smislu, državnu ideju. Ona ima svoj udio u stvaranju i kultivisanju narodne pjesme i političke i kulturne tradicije. Za vrijeme turske vladavine proširuje se etnički prostor srpskog naroda, a u Bosni i Hercegovini se odigravaju migracioni procesi i miješanje stanovništva, što bi trebalo još detaljnije ispitati. Bez obzira na porijeklo ili etničko pripadništvo seljačkog stanovništva, koje je bilo islamizovano i koje je u ratovima izginulo, ili je velikim pošastima prelaznih bolesti pokošeno, ili je iz Bosne iselilo iz drugih razloga, stoji činjenica da su bosanski feudalci naseljavali razne opustjele prostore Bosne elementom iz Crne Gore, Hercegovine i zapadne Srbije, kao i katoličkim elementom iz Dalmacije. Što se tiče dosljednog pravoslavnog elementa ono je, bez sumnje, donijelo sa sobom i izvjesnu, makar-kakvu, političku tradiciju. Pečka patrijaršija odigrala je takođe ulogu u izgradnji etničkog individualiteta i početnih nacionalnih crta kod pravoslavnog naroda u Bosni i Hercegovini. Vjerska crta u ovom individualitetu je očevitna, iako se kušalo da se ona prevlada. Kontakt ovog seljaštva sa srpskim građanstvom nije bio razvijen, niti je ovo građanstvo imalo potrebu da se ozbiljnije bori za oslobođenje seljaštva, a isto tako ono je bilo kontrolisano u svom kretanju od vladajućeg elementa. Štaviše, neke srpske građanske porodice izbijaju na prvo mjesto, bogateći se zakupljanjem desetina, pri čemu je vršen strašan pritisak na seljaštvo. Tek sedmog decenija XIX vijeka započinje izvjesni uticaj bosanskog srpskog građanstva na seljaštvo.

Kršćanska zajednica, čiji su članovi nazivani takođe Vlasima, Kršćanima, Latinima i Šokcima, iz koje se razvila hrvatska nacija u Bosni, živjela je pod vođstvom svog svećenstva franjevačkog reda, koje je bilo vrlo obrazovano kako u vjerskom tako i u svjetovnom pogledu. Ono se školovalo na Zapadu, gdje je studiralo teologiju, filozofiju, medicinu i istoriju i predstavljalo je intelektualnu elitu u ondašnjoj Bosni. Ali to svećenstvo, s obzirom na feudalna imanja manastira i svoju materijalnu bezbjednost, kao i s obzirom na veze sa katoličkim inostranstvom, i pogledom na to što katoličko seljaštvo nije u tako velikom procentu bilo u kmetskom položaju, nije bilo materijalnim uslovima prisiljavano da razvija revolucionarnu ideologiju kod svoje pastve. Odnos katoličke crkve u Bosni prema centru u Rimu, kao i duboka zahvalnost prema austrijskim carevima koji su je materijalno doticali, te beznačajne veze sa društvenim i političkim zbivanjima u Hrvatskoj, gdje je i plemstvo i mlado građanstvo bilo zaokupljeno svojim pitanjem egzistencije – sve to ukupno nije išlo u prilog nekom poletu oslobodilačke misli sa naslonom na hrvatski narod. U kritičnom periodu, hrvatskog građanstva u Bosni skoro nije ni bilo. Značajan zaokret manifestovao se sa pojavom ilirizma, a naročito sa obrazovanjem franjevačkog svećenstva u Đakovačkom sjemeništvu pod vođstvom Štrosmajera. Među bosanskim franjevcima tada se razlikovalo nekoliko shvatanja i struja.

Ali, kada se posmatra – prema stanju kod Srba i kod Hrvata u Bosni – stanje kod muslimanskog elementa, i to kako kod feudalaca

tako i kod građanstva i seljaštva, onda upada u oči mnogo bogatiji društveni život kod muslimana. To je i razumljivo s obzirom na ekonomski i politički položaj ove zajednice, češće komunikacije između ovih grupacija, legalnost veza i sastanaka, izvjesni zajednički interesi koji se moraju kultivirati, vjerski život, propovijedi u džamijama, mevludi, praznici, esnafska samouprava i veze i aktivnosti koje odatle proističu, trgovačke veze, međugradski život i saobraćaj, lokalna uprava, politički život, protestne skupštine i oblici saradnje, zajednička vojna dužnost, vjerski i prosvjetni život, zabave itd. – sve to ukupno svjedoči o mnogostranoj povezanosti i znatno bogatijem društvenom tkivu kod muslimanske zajednice nego kod Srba i Hrvata u Bosni. S tog gledišta, mislim, ne može se poreći da muslimanska zajednica pokazuje raznovrsnije veze i jaču kompaktnost, te zauzima prvo mjesto među etničkim zajednicama u Bosni i Hercegovini.

Zato, kao odgovor na pitanje: kako i zašto nije bošnjaštvo, odnosno muslimanska etnička zajednica mogla da preraste u naciju, može da se dadne samo u vezi sa prethodnim pitanjima: šta je bila funkcija (socijalna suština) bošnjaštva, odnosno muslimanske etničke zajednice. S tim stoji u vezi pitanje: ko je sačinjavao jezgro, koja je društvena snaga bila vođ u izgradnji tog fenomena!

¹ Povodom smrti akademika prof. dr Vlade Jakanovića donosimo fragment iz nedovršenog rukopisa njegove posljednje studije pod naslovom "Elementi koji su kroz istoriju djelovali pozitivno i negativno u stvaranju bošnjaštva kao nacionalnog pokreta".

(1968.)